

Konverents Konstantin Pätsi Muuseumi viieaastase tegevuse tähistamiseks

■ 1995. aasta 1. detsembril asutati Tallinnas mitetelundusühing Konstantin Pätsi Muuseum. Ühing seadis oma eesmärgiks Eesti riigivanemate elu, ühiskondliku ja poliitilise tegevuse uurimise ning populariseerimise. 3. detsembril 2000 toimus Eesti Teaduste Akadeemia saalis Konstantin Pätsi tegevust käsitlev konverents, millega tähistati ühingu viieaastaseks saamist.

Konverentsi avades meenutas ühingu hoolekogu vanem **Küllo Arjakas** aega idee tekkimises ühingu loomiseni ning andis ülevaate selle viis aastat kestnud ettevõtmistest. Konstantin Pätsi talumuuseumi ajal kogutud mitmesugustest esemetest asutati riigivanemate tuba, mis praegu paikneb Ajaloo Muuseumis Maarjamäel. Riigivanemate poliitilise tegevuse uurimisega on tegelnud ajaloolased Eero Medijainen, Jaak Valge, Mart Laar ja

mitmed teised. Magnus Ilmjärve artiklid põhjustasid ulatusliku poleemika, mis pole praegusekski vaibunud ja näitab taas meie lähiajaloo jätkuva uurimise vajadust. Regulaarselt toimuvatele ettekandekoosolekutele on kutsutud esinejaid ka väljastpoolt Eestit.

Konstantin Pätsi 125. sünniaastapäeva puhul anti välja postkaart koos esimese päeva templiga. Kuidagi ei saa Venemaalt kätte Eesti presidendi ametiketti, mille tagastamiseks tekkis väike lootus 1998. aastal koostöös toleaeegse Vene Föderatsiooni kultuuriministriga. Kuigi läbirääkimised käivad, ei paista lahendust kusagilt. Koostöös omavalitsustega on paigaldatud mälestuskive, aga nagu teada, on Tahkurannas paiknevat K. Pätsi mälestussammast kaks korda õhku lastud. Restaureeriti juhuslikult leitud ja viletsas olukorras olev Aleksander Kulkoffi 1938. aastal valminud suureformaadiline õlimaal president Konstantin Pätsist. Ühingu üks viimaseid üritusi oli Otto Strandmani 125. sünniaastapäeva tähistamine 30. novembril Tallinna Siselinna kalmistul ja sellele järgneval koosviibimisel.

Ühingu majanduslikud võimalused on piiratud, siiski on mitmed asutused selle tegevust toetanud. Ühingul on 50 liiget, välisliikmeid on Rootsist, Austraaliast ja Kanadast.

MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum liikmeid. Esiplaanil vasakult: Epp ja Ella Sulg, Mati Päts, Trivimi Velliste, Valentina Päts, Elle Lees, Küllo Arjakas. Foto Peep Pillak

Ettekandega *Konstantin Päts kui ajakirjanik: Teatajast kuni Tallinna Teatajani* esines Eesti Kirjandusmuuseumi direktor *mag. art. Krista Aru*. Ta tõdes, et K. Pätsi osa Eesti ajakirjanduses pole seni eriti uuritud. Ajalehe Teataja käivitamisel vaid mainitakse teda. Ka J. V. Veski mälestustes on küll kokkupuuteid Teataja tegijatega, aga Pätsi osakaal seal oli vähene. Materjalidesse süvenedes saab aga selgeks, et Päts on olnud ajalehtede käivitamisel oluline figuur – organiseeriv jõud.

1895. aastal tekkis Tartus sõpruskond, kuhu kuulusid K. Päts, M. Martna, M. Pung, Ed. Vilde jt. Organiseeriti kõneõhtuid, arenes välja noore tudengkonna pragmaatiline suhtumine loodusteadustesse ja materialistlik maailmavaade. See samuti kõrgelt haritud, aga majanduslikke küsimusi esikohale seadev rühmitus vastandus EÜSi selgelt idealistlikule maailmavaatele, kelle häälekandjaks kujunes Postimees. Sõpruskond hakkas otsima võimalust oma mõtete viimiseks suurema auditooriumi ette. Läbi Narva Virulase ja Karl August Hermann Lauu ja Mängu Lehe järglase Rahva Lõbulehe jõuti viimaks Teataja väljaandmise, milleks K. Päts esitas palve 1900. aasta augustis, ja leht hakkas ilmuma 1901. aasta lõpust tema peatoimetamisel.

Pätsi õpetas kirjutama Ed. Vilde. Aga kui palju ta üldse ise kirjutas, pole täpselt võimalik kindlaks teha. Tema nime artiklite all pole, sageli kasutas ta pseudonüüme. Kahtlemata aga andis Päts ajalehele tooni, olles tegelikult peatoimetaja, ja see oli talle poliitilise avanemise koht. Teataja suurendas Pätsi tuntust.

Ajaleht lõpetas ilmumise 1905. aastal, mil Päts oli sunnitud vangistamisest hoidumiseks Soome pagema. Ollilas tõlkis ta mitmeid raamatuid ja tema õhutusel asutati Peterburis 1907. aastal kirjastusühing "Ühiselu", mis hakkas välja andma ajalehte Peterburi Teataja. Kas ta oli ka selle peatoimetaja, sellekohast märget pole, kuid kindlasti organiseeris ta ajalehe tööd ja kirjutas ka ise artikleid.

1910. aastal organiseeris rühm Virulase juurest lahkunud ajakirjanikke Tallinna Teataja väljaandmist, mis hakkas ilmuma Pätsi peatoimetamisel. Ajaleht oli kursis Tallinna linna asjadega ja Päts propageeris seisukohta, et baltisakslased pole suutnud luua eestlaste jaoks ühtki korralikult toimivat asutust – need aga olevat järjepideva arengu alus. Seejuures pani ta rõhu hariduse parandamisele. Päts tegi ettepaneku luua osaühing Estonia Teater ja ka Eesti Pank. Ta oli veendunud, et Eesti kujuneb nii tugevaks, kui on tema asutused. Päts oli pragmaatik ning oma veendumuste elluviimiseks otsis ta kompromisse.

Ettekandele järgnenud mitmes sõnavõtus rõhutati, et see äärmiselt huvitav materjal vajaks tingimata täielikul kujul publitseerimist (Jüri Engelbrecht jt).

Teemal *Konstantin Päts ja Eesti riigikaitse* kõneles ajaloodoktor **Ago Pajur**. Päts pole otseselt sõjaväe eesotsas olnud, kuid kindlasti mõjutanud selle arengut. 1917. aastal osales rahvusväeosaade organiseerimisel ja 1918. aasta novembris kutsus alustama kaitse sõda pealetungiva suure naaberriigi vastu. Selles osas uurimine veel käib, tõdes ettekandja. Päts oskas leida Jaan Sootsi riigikaitset organiseerima. Soots oli 1917. aastal Eesti rahvusliku diviisi staabi ülem, 1919. aastal ülemjuhataja staabi ülem ning aastail 1921–1923 ja 1924–1927 kaitseminister. Päevakorrale tõusis rahuaegse riigikaitse korraldamine. Käsile võeti kaitseväe, politsei ning piirivalve töö- ja olmetingimused, hakati ehitama kasarmuid. Pätsi valitsemise ajal pandi kehtima riigikaitse üldised põhimõtted – kaitse doktriin. Peamine oli kõigi kodanike vastuhakk, valmisolek ootamatuks rünnakuks.

1923. aasta majanduskriisi ajal tuli piirata väljaminekuid ka riigikaitstes. Poliitilised jõud hakkasid nõudma elukutselist poliitikut sõjaministrina ja selleks sai Ado Aderkopp. 1924. aastal aga selgus, et kõik rahad on otsas, ka uue relvastuse hankimiseks. Koosseise kärbiti 50–60 protsenti. Aastail 1924–1925 oli Eesti Kaitseväes veidi üle 6000 mehe. Algas Kaitseliidu taasloomine. Aastal 1931/32 vähendati riigikaitse kulutusi veelgi: revideeriti raamatupidamist, kahandati kulutusi laskemootornõustamiseks, vallandati allohvitserid jne. 1932. aastal nõudsid sotsid riigikaitse eelarve vähendamist 25 protsendi võrra, mida ka tehti.

1934. aastal keelustati sõjaväelaste osalemine poliitikas – erakondades, poliitilistel koosolekutel jne.

Kokkuvõtlikult märkis ettekandja, et Pätsi panus riigikaitse korraldamisse 1920. aastatel ja 1930. aastate algul oli positiivne. Tema ja Soots olid tol ajal õiged mehed õiges kohas.

Ettekandega *Konstantin Pätsi poliitilised ideed* esines ajaloodoktor **Toomas Karjahärm**. Olles hariduselt jurist, tundis Päts huvi Balti eriseaduste vastu. 1901. aastal tõlkis ta "Eestimaa talurahva seaduse". Maareformi läbiviimisel muretses Päts, et see peaks olema pikaajaline protsess ja kooskõlas Eesti ajaloolise maakasutusega. Ta oli seisukohal, et tuleks säilitada osa suurmaapidamisi, ning pahempoolsed süüdistasid teda seetõttu feodaalkorra kaitsmises. Terav poleemika tekkis ajalehe Teataja perioodil nn aatemeeste ja nn majandus-

meeste vahel. Asutavas kogus, mis oli suures osas pahempoolne, esindas Päts parempoolset tiiba. Kui 1905. aastal kerkis küsimus, kas Eesti peaks valima vabariigi või konstitutsioonilise monarhia, kaldus Päts vabariigi poole.

Päts oli liberalismi pooldaja, pragmaatik ja kompromisside meister. Ta tegi koostööd sotsialistidega, seda ise mitte olles. Koos venelastega võitles sakslaste vastu ja saavutas nende abil ka võidu linnavolikogu valimistel. Pätsi kujunemisele avaldasid kahtlemata mõju mitmed autorid, kelle raamatuid ta Ollinos maapaos olles tõlkis. Nende seas F. Lieberi "Rahvavabadus ja omavalitsus" ning A. Damaschke "Kogukondlise omavalitsuse ülesanded". Väär oleks arvata, et Pätsil praktilise poliitikuna polnud teoreetilist alust.

Päts pidas vajalikuks sidemete arendamist Soomega. Enne 1924. aasta mässukatset oli ta küll seisukohal, et Venemaa on Eesti välispoliitika tähtsaim prioriteet. Ettekandja arvates olid Pätsi hilisemad kontaktid seotud ehk sooviga teada saada idanaabri plaane.

1934. aasta riigipöördekatse eel kartis Päts, et maad haarab anarhia ja sündmused väljuvad kontrolli alt. Siiski julges ta vastutuse enda peale võtta. Erakondadesse suhtus ta eelarvamusega ja kriitiliselt. Tema arvates olid need ühe kitsa kasuahnete inimeste grupi tööriistad. Erakonnad pidid küll tema arvates olema, aga nad ei tohi olla ühepeavaliblikad.

Kokkuvõttes arvas ettekandja, et Pätsi valitsus oli mõõdukalt autoritaarne, kus opositsioon sai tegutseda.

Viimase ettekande *Konstantin Päts ja Eesti Vabariigi lõpp 1940. aastal* pidas ajaloodoktor **Rein Marandi** Uppsalast. Ta andis lühiülevaate sündmustest, mis valmistasid ette Pätsi ametist loobumise. Ta tõdes, et vallandamised haldusalas olid suures osas Pätsi otsustada ja need toimusid Eesti õiguskorra alusel. Vallandati näiteks peaaegu kogu Rootsi Eesti saatkonna koosseis. 1934. aastal oli kehtestatud üleriigiline kaitseseisukord. Uluotsa valitsuse vabastamine ja Varese valitsuse kinnitamine toimus K. Pätsi käskkirja alusel. Siiski polnud ta nõus alla kirjutama määrusele kuulutada välja riigivolikogu valimised 14. ja 15. juulil. Nii sugune korraldus rikkus otseselt 1937. aastal kehtestatud valimisseadust. Jaan Tõnissoni ringkond pidas siiski nendel valimistel vajalikuks üles seada vastaskandidaadid. Uus riigivolikogu tuli kokku 21. juulil, aga vana põhiseadust rakendati veel kuu aega.

Miks Päts pani ameti maha? Vägivald oli nii militaarne kui ka poliitiline. Võimuvahetus oli näiliselt demokraatlik. Kas Päts mõistis liiga hilja

venelaste taktikat? Lootis ta sõja kaudu Saksamaaga pääseda venelaste haardest? 1940. aasta suvel loodeti, et novembri algul on venelased sakslaste relvade abil Eestist välja löödud. Kas oleks pidanud vastu hakkama? Ettekandja tõdes, et pauku oleks võinud ka sõnarelvaga teha. Oleks pidanud protesteerima – see oleks olnud ajaloo seisukohalt oluline. Kaasaegsete meenutuste järgi oli Päts nendel päevadel murtud mees. Ta polnud enam kõige parem president eesti rahvale sellel traagilisel ajal. Päts polnud eesti Paasikivi.

Ettekanne kutsus esile küsimusi ja elava keskustelu. Pikema sõnavõtuga sel teemal esines **Heino Arumäe**. "Iga rahva elus on vaieldavaid perioode," märkis ta. "See oli paratamatus, mis toimus. Päts oli kontaktis Saksamaa suursaadiku Hans Frohweiniga, aga Saksamaa ei olnud tol ajal valmis Eestiga tegelema. Toetust poleks leitud ka Soomest ega Lätist. Vastupanu korral oleks Eesti nangunii jäänud nõukogude võimu alla, kuigi see oleks mängu keerulisemaks muutnud."

Arutati veel probleemi, miks ei saanud asja Balti ühisrindest. Kõik ettekanded ja arvukad sõnavõttud viitasid vajadusele tegelda meie nii kaugeta kui ka lähima ajaloo edasise uurimisega ja selle töö tulemustest teavitamisega.

Konverentsi lõpul andis Elle Lees MTÜ Konstantin Pätsi Muuseum liikmete nimel ühingu tööd viis aastat suunanud ja abistanud **Küllo Arjakasele** üle tänukirja.

Velly Roots